every state, including Ukraine, in shaping and implementing environmental policies. The creation of a new image of the state that may be called 'friendly-environmental' is on the scholarly agenda. This concept has recently been used more and more in legal studies, but it has not been properly elaborated by domestic jurisprudence. Mostly scholars consider this type of the state in one dimension: they consider the characteristic 'ecological state' as a feature of the constitutional state, emphasize on the ecological function of such state, recognize implementation of environmental policy as the main task of the state in contemporary world, etc.

The article distinguishes a few features of the friendly-environmental (ecological state), particularly the following: greening of state policy and greening of the society through the assistance of the state; maximizing the effectiveness of environmental policy; activation of ecological function; ensuring environmental safety; guarantee of environmental human rights, meeting of personal and public environmental interests. The following definition is proposed: the friendly-environmental (ecological state) is a state that constantly and systematically implements environmental requirements in all spheres of public policy and areas of social life, implements an effective environmental policy together with civil society institutions, implements the ecological function and ensures environmental security, environmental human rights, the meeting of personal and public environmental interests. It is confirmed that the formation of the friendly-environmental state corresponds exactly to the prevailing tendencies of development of contemporary state-making processes and can counterbalance current ecological risks.

Key words: friendly-environmental state, ecological state, ecological policy, ecological risks, ecological function of the state, image of the state.

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.03

УДК 340.12:34.047

Л.Г. УДОВИКА

*Лариса Григорівна Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Запорізького національного університету**

ORCID: 0000-0001-9260-4474

ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ (Частина 2)

Постановка проблеми. Поступальний правовий розвиток, ефективна взаємодія національної правової системи із міждержавними й міжнародними правовими системами значною мірою залежить від фундаментальних засад і рівня її розвитку, здатності своєчасно реагувати на глобальні й регіональні виклики, правовими засобами вирішувати проблеми й конфлікти, забезпечувати захист прав і свобод людини та громадянина, а також дотримання принципу верховенства права. Актуальність дослідження правової системи України, засад її розвитку детермінує й підтвердження на рівні Конституції України європейської ідентичності Українського народу, і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України¹. Саме тому вдосконалення правових засад національної правової системи, обґрунтування оптимальних напрямів і шляхів її розвитку потребує осмислення засадничих підвалин національної правової системи, їх рефлексії у правовій науці.

Формулювання мети статті. Виходячи з наведених міркувань, **мета** цієї статті полягає в аналізі й систематизації наукових здобутків і джерел, які створюють підґрунтя теорії правової системи у юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. У попередній статті «Формування теорії правової системи у юридичній науці (Частина 1)»² було виокремлено три й охарактеризовано перші два етапи формування теорії правової системи у юридичній науці. Третій, сучасний етап, розпочинається у другому десятилітті ХХІ ст. і зумовлений необхідністю наукового осмислення розвитку правової системи в контексті інтеграції та глобалізації, посилення взаємодії національних, міждержавних і міжнародних правових систем.

Активізації дослідження вітчизняної правової системи сприяли публікації відомих зарубіжних учених у провідному періодичному загальнодержавному виданні «Право України» та низці запроваджених додатків (серед них, зокрема, «Порівняльне правознавство», «Філософія права і загальна теорія права», «Міжнародне право» тощо).

Поряд зі статтями вітчизняних і зарубіжних учених у наукових виданнях, присвячених розвитку правової системи України, внеском у розвиток загальної теорії правової системи став науковий доробок колективу авторів монографії «Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності» за загальною редакцією Ю.Л. Бошицького (2012)³. У цій роботі, поряд із загально-теоретичними питаннями розвитку правової системи, обґрунтовуються тенденції розвитку публічної і приватної сфери права, окремі проблеми розвитку господарського, кримінального і кримінально-процесуального права України в умовах євроінтеграції.

Прогалину щодо об'єктивної телеологічної детермінованості розвитку правової системи певною мірою усуває монографія Б.В. Малишева «Правова система (телеологічний вимір)» (2012)⁴. Попри низку дискусійних питань, зокрема щодо структури правової системи, її підсистем, до яких автор відносить об'єктивне право, праворозуміння та правовідносини, багато висновків і положень заслуговують на увагу та спонукають

до подальшого осмислення правової системи. До цих положень можна віднести такі: правова система, з одного боку, детермінується наявними в ній протиріччями, а, з іншого, – метою, тобто майбутнім станом, досягненням якого вирішується протиріччя; внутрішніми цілями правової системи виступають пріоритет природних прав людини та верховенство права; досягнення правовою системою внутрішніх цілей є засобом для досягнення її зовнішніх цілей тощо⁵.

Фундаментальним науковим доробком, який має принципово важливе значення в дослідженні правової системи України, є п'ятитомне видання НАПрН України «Правова доктрина України» (2013 р.)⁶. Як слушно наголошує О. Петришин, правова доктрина «з одного боку, виконує роль концептуальної основи теоретичного стержня нормотворчості, а з іншого, – аналізуючи зміст чинних юридичних приписів, практику їхньої реалізації, пропонує конкретні шляхи розв'язання проблемних питань, що виникають у процесі застосування норм права»⁷. Оскільки право є ядром правової системи, то, без перебільшення, правову доктрину можна вважати складником концептуальних засад реформування вітчизняної правової системи загалом.

Співавтор першого тому О. Святоцький одним із найважливіших завдань для України вважає «побудову і постійне вдосконалення правової системи з метою ефективності її функціонування, стабільності державотворення, своєчасної відповіді на внутрішні та зовнішні економічні й політичні виклики»⁸. При цьому він зауважує: «Розвиток правової системи держави на засадах лише національних традицій у сучасному світі неможливий. Сама роль національного елементу у праві принципово змінилася: це насамперед не унікальний традиційний характер права, а особливі пріоритети при виборі правових моделей, що вже існують і апробовані у правових системах країн світу»⁹, а здійснення ефективних політичних і правових реформ «вимагає систематизованого наукового знання про загальносвітові та регіональні тенденції правового розвитку»¹⁰.

Поряд із концептуальними висновками й положеннями, викладеними в зазначеному виданні, які поглиблювали розуміння українського права і законодавства, серед них, зокрема – правової доктрини, методології порівняльно-правових досліджень, верховенства права, принципів права, джерел права, юридичної техніки тощо, важливими стали ті аспекти й питання, які закладали підґрунтя для подальших наукових розвідок, а серед них: щодо соціалізації права і юриспруденції, економічної детермінанти в правовій доктрині, парадигми праворозуміння, біоюриспруденції, принципу гендерної рівності, забезпечення єдності судової практики, правової інтеграції тощо.

Спробою дослідження правової системи України в умовах глобалізації стала й колективна монографія за загальною редакцією В.К. Матвійчука «Правова система України в епоху глобалізаційного поступу» (2014 р.). Автори зосереджують свою увагу на дослідженні загальнотеоретичних аспектів впливу інтеграційних і глобальних процесів на правову систему суспільства, обґрунтуванні «соціально-натуралістичної юриспруденції» як підґрунтя порівняльного правознавства і юридичної глобалістики, дослідженні співвідношення природного й волевстановленого права в транснаціональному контексті¹¹. Попри висновок авторів, що «під впливом глобалізаційних (або інтеграційних) процесів відбувається зміна всього політико-правового устрою сучасної цивілізації»¹², у подальшому, при дослідженні адміністративного й кримінального права та законодавства, автори практично не звертаються власне до впливу глобалізаційних процесів на ці галузі, не аналізують, які ж зміни відбуваються із цими галузями, їх інститутами під впливом глобалізації. Окрім того, поза увагою науковців залишилися й інші галузі права й законодавства, зокрема конституційне, цивільне, екологічне та інші, хоча в назві йдеться про правову систему України в епоху глобалізаційного поступу.

Упродовж останнього десятиліття в нашій країні захищено дисертації, присвячені теоретико-правовим засадам трансформації правової системи України в умовах глобалізації (Л.Г. Удовика)¹³; виявленню впливу глобалізації на національне право (Л. Васечко)¹⁴ і національну правову систему (Р. Бірюков)¹⁵.

Спробою комплексного аналізу трансформацій національної правової системи в умовах глобалізації на рівні підсистем і елементів стала монографія «Правова система України: глобалізаційні трансформації» (2014 р.). У ній доводиться, що результатом впливу глобалізації на вітчизняну правову систему є суперечливе, стрімке й нерівномірне посилення взаємодії та взаємозалежності структурних елементів правової системи між собою, ускладнення її системно-структурних і функціональних зв'язків, що має пульсуючий характер і поєднує амбівалентні процеси та явища: правової інтеграції, уніфікації, стандартизації, з одного боку, та глокалізації, регіоналізації, локалізації, з іншого боку¹⁶.

Євроінтеграційна спрямованість правового розвитку України на порядок денний поставила питання щодо особливостей інтеграції правової системи України в Європейський простір. Відповіддю на окремі питання щодо правової інтеграції України стала колективна монографія «Інтеграція правової системи України в Європейський простір: стан та шляхи розвитку» (2018 р.) за редакцією В.Г. Гриценка та Є.Ю. Соболя¹⁷. Автори зосереджують свою увагу на осмисленні філософсько-правових, концептуальних засад євроінтеграції, аналізі адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, векторах зближення національної системи права з європейською системою права.

На особливу увагу заслуговує монографічна колективна праця «Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії» за загальною редакцією Ю. Бошицького. Наукова цінність праці полягає, з-поміж іншого, у тому, що до роботи над нею, разом із українськими вченими, долучилися провідні іноземні дослідники, серед них: В. Батлер (США), Я. Стеліна (Польща), А. Інкампо (Італія), Д. Чеччі (Угорщина) та ін. У виданні, поряд із теоретико-правовими основами державно-правового регулювання суспільних відносин, досліджуються правове регулювання адміністративних і конституційних відносин, цивільних та сімейних, господарських і трудових суспільних відносин, кримінальна юстиція в контексті державно-правового регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних впливів; держава у системі сучасного міжнародного правопорядку: новітні виклики; сучасний міжнародний правопорядок тощо¹⁸.

На сьогодні особливої актуальності й значущості набули нові дослідження правової системи, які виходять за межі загальнотеоретичної юридичної науки, охоплюють порівняльно-правові, філософсько-правові напрями та науку міжнародного права, галузеві юридичні науки. Серед них, зокрема, такі напрями й аспекти:

1) дослідження особливостей сучасного розвитку національних правових систем, а саме: еволюційного розвитку правової системи в перехідний період (В. Тацій, Ю. Битяк, М. Мірошніченко, В. Сорокін, А. Черненко); розвитку національної правової системи за умов розбудови правової демократичної державності в Україні (В. Селіванов, О. Лаба, М. Хаустова); виявлення тенденцій розвитку національних правових систем (Н. Оніщенко і Ю. Бошицький, О. Зайчук, Р. Бірюков, С. Маркова-Мурашова); реформування та модернізації права й правової системи (А. Белінков, Л. Голосков, Я. Ленгер, В. Ралько, М. Файнберг); особливостей розвитку держави, права (О. Кресін, О. Лукашева, Л. Васечко) і правової системи під впливом глобалізаційних процесів (Л. Удовика, Ч. Варга, В. Сорокін, Р. Бірюков, Д. Горшунов, О. Бикова, С. Полєніна, С. Гаврилов, О. Звонарьова, Б. Карташкін, О. Колдаєв, О. Лук'янова, Б. Макогон, Ю. Старілов, В. Плігін, Є. Скурко, В. Ралько, С. Шахрай); розвитку правової системи й прав людини під впливом рішень ЄСПЛ (В. Тацій, С. Рабінович, П. Рабінович, С. Шевчук, В. Крижанівський, Д. Гудима, Т. Дудаш)¹⁹;

2) порівняльно-правові дослідження розвитку правових систем у сучасних умовах (О. Петришин, Н. Оніщенко, В. Зайчук, О. Тихомиров, Ю. Тихомиров, Х. Бєхруз, К. Вовраженцева, А. Саїдов, Д. Лук'янов); інтеграції національної правової системи із міждержавними правовими системами (О. Єгоров, Л. Луць, І. Яковюк); когеренції правових систем (О. Третьякова); конвергенції правових систем (О. Волошенюк, А. Наумов); багатоманітності сучасних правових систем (О. Зайчук, І. Мукієнко)²⁰;

3) філософсько-правові дослідження правової системи у єдності природно-правового й позитивно-правового начал (П. Рабінович), телеологічному вимірі (Б. Малишев), соціальному (Н. Оніщенко, Н. Пархоменко), етноментальному вимірі (Ю. Оборотов, С. Максимов, А. Мурунова, О. Проць)²¹;

4) міжнародно-правові дослідження: співвідношення національних, міждержавних і міжнародних правових систем (М. Баймуратов, М. Буромєнський, В. Буткевич, В. Денисов, І. Яковюк, Л. Луць, В. Муравйов, А. Мурунова, В. Оксамитний, О. Бикова, В. Торосян, О. Харитонова, а також М. Антонович, О. Висоцький, М. Гнатівський, А. Дмитрієв, В. Забігайло, В. Євінгов, Т. Левицький, В. Ляшенко, М. Микієвич, А. Омельченко, В. Опришко, І. Піляєв, Л. Тимченко та ін.)²².

Звернення до правової системи не лише в межах загальнотеоретичних, а й порівняльно-правових, філософсько-правових досліджень, спроби залучення здобутків науки міжнародного права, галузевих юридичних наук є проявом актуалізації, фундаменталізації та новелізації загальної теорії правової системи.

Аналіз джерельної бази з теорії правової системи, притаманної для третього етапу, дає підстави зробити кілька висновків, а саме: попри певні відмінності щодо поняття, змісту, структури, компонентів, елементів правової системи як правової конструкції, спільним є положення вчених щодо виокремлення інституційної (суб'єктної), нормативної та ідеологічної підсистем; право – центральний елемент правової системи; правова система є динамічною, історично, культурно, соціально зумовленою підсистемою суспільства, яка взаємодіє з економічною і політичною підсистемами. Водночас слід зауважити, що увага вчених головним чином зосереджена на аналізі статичних компонентів правової системи, до яких відносять інституційну, нормативну й ідеологічну підсистеми. Недостатньо дослідженими у юридичній науці залишаються динамічні підсистеми правової системи – функціональна й інтегративно-комунікативна. Між тим, сучасний досвід функціонування й розвитку національних правових систем загалом та правової системи України зокрема переконливо свідчить, що на етапі формування засад державності та становлення національної правової системи домінують статичні підсистеми правової системи. На цьому етапі національне право, законодавство, правова політика, правова культура та інші компоненти правової системи закладають фундамент національної правової системи, визначають межі правового регулювання, стратегічні, ціннісні орієнтири правового розвитку країни. Саме ці процеси були притаманні правовій системі України упродовж останнього десятиріччя ХХ ст. і першого десятиріччя ХХІ століття.

З початком другого десятиріччя ХХІ ст. перед вітчизняною правовою системою постала необхідність пошуку принципово нових напрямів правового розвитку, більш ефективних форм, методів, засобів протистояння глобальним викликам і загрозам. Акцент у правовій системі перемістився із статичних на динамічні підсистеми, а саме – на функціональну та інтегративно-комунікативну. Проблеми, що виникли у сфері правотворчості, правореалізації, правозастосування, порушення системних і функціональних зв'язків як між підсистемами й компонентами правової системи, так і з іншими підсистемами суспільства (насамперед економічною, політичною), іншими правовими системами (національними, міждержавними, міжнародними), спричинили кризу в розвитку правової системи України. У межах загальної теорії систем доведено, що система виконує функції лише за умови її цілісності, упорядкованості, узгодженості. І навпаки, їх відсутність, навіть при наявності основних статичних компонентів, спричиняє неефективність, нефункціональність правової системи. Підтвердженням зазначеного стали, зокрема, численні порушення прав людини та велика кількість звернень громадян України до ЄСПЛ, дисбаланси у функціонуванні механізму й апарату держави, межах і режимах правового регулювання, необґрунтованому поширенні правових пільг, привілеїв, імунітетів тощо.

Недооцінка ролі й значення динамічних підсистем правової системи та необхідність їх переосмислення в контексті новітніх методологічних підходів і залучення здобутків інших юридичних та соціогуманітарних наук і наукових напрямів (зокрема, юридичної антропології, правової глобалістики, синергетики, феноменології, комунікативної філософії тощо) стають усе очевиднішими. Необхідність звернення уваги науковців на динамічні підсистеми спричинена й іншими факторами, зокрема – відкритим характером як вітчизняної, так і переважної більшості сучасних правових систем (національних, міждержавних, міжнародних), їх здатністю по-різному сприймати й перетворювати інформацію.

Системний загальнотеоретичний аналіз правової системи України, здійснений у дисертаційній роботі «Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації», засвідчив, що вона «має відкритий характер, який виявляється у здатності сприймати й відображати зовнішні чинники глобального правового розвитку у формі правової адаптації, гармонізації, імплементації, стандартизації, спрямованості до правової інтеграції та правової інтернаціоналізації; спричиняє її невірнорозважений стан, нелінійний розвиток, прискорену динамічність, багатоваріантність розвитку, а перманентні флуктуації здатні викликати критичний момент розвитку – точку біфуркації, у якій правова система постає перед вибором одного із кількох шляхів розвитку. Відкритий характер вітчизняної правової системи суттєво ускладнює її розвиток і оптимізацію та, водночас, уможлиблює її здатність до самоорганізації. Правова глобалізація та інтеграція детермінують трансформації вітчизняної системи права й законодавства, які іманентно пов'язані з формуванням світового правопорядку й транснаціональної правової системи; відбуваються на основі утвердження ліберальної правової ідеології та є закономірним процесом правового розвитку, пов'язаним із пошуком універсальних, загальних, істинних ідеалів, цінностей, принципів справедливості, свободи, рівності, а також є складниками процесу трансформації національної правової системи. Джерелом трансформацій національної правової системи в умовах глобалізації, поряд із внутрішніми суперечностями, є синкретична єдність внутрішніх і зовнішніх протиріч, які мають біфуркаційний характер»²³.

Відкритий характер правової системи в умовах глобалізації й інтеграції, поряд із зазначеними процесами (адаптації, гармонізації, правової стандартизації тощо), перетворюється на джерело постійних змін, трансформацій, у ряді випадків – джерело напруги. Глобалізація як потужний і впливовий дихотомічний процес суспільного розвитку призводить до трансформації, а в ряді випадків – навіть руйнації національних правових, політичних, економічних, соціокультурних структур, пошуку та впровадження нових критеріїв і засобів стабілізації суспільного розвитку. Глобалізаційні трансформації у всіх сферах суспільства стирають кордони між внутрішньою та зовнішньою політикою держави, переформатовують зв'язки між підсистемами й елементами вітчизняної правової системи, модифікують її взаємодію і взаємозв'язки з іншими правовими системами (національними, міждержавними, міжнародною). Як слушно зазначає відомий український учений М.І. Козюбра, «сфера права і, відповідно, правознавства, попри наявність істотної національної і групової (правосімпейної) специфіки, яка, очевидно, зберігатиметься навіть у віддаленій історичній перспективі, є однією з найчутливіших до нових глобалізаційних викликів. Ці сфери не можуть успішно розвиватися без трансформації основ правового світогляду відповідно до названого постіндустріального вектора розвитку глобалізації – поваги до прав і свобод людини, демократії, верховенства права, взаємної відповідальності людей один перед одним тощо»²⁴.

Аналіз наукових джерел свідчить, що серед значної кількості наукових праць проблематика глобалізаційних трансформацій правової системи залишається недостатньо дослідженою. Ураховуючи зазначене, особливу наукову цінність мають здобутки тих учених, які звертаються до аналізу змін, трансформацій правових систем (національних, міждержавних, міжнародних) в умовах глобалізації. За останні п'ять років в Україні різноманітні аспекти проблеми впливу глобалізації на правову систему України стали предметом дослідження низки учених і молодих науковців, серед них, зокрема: співвідношення і взаємодія національних правових систем із міждержавними й міжнародними правовими системами (М.І. Козюбра)²⁵; проблема ідентичності національних правових систем в умовах глобалізації (О. Мурашин)²⁶; трансформації правової системи в умовах глобалізації (Л. Удовика²⁷, А. Бірюкова²⁸); трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів та в умовах глобалізації (Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Тарахонич²⁹, О. Львова³⁰, О. Войтанович³¹); в умовах глобалізації (І. Настасяк)³²; проблеми і перспективи розвитку правової системи України в умовах глобалізації (О. Сидоренко, М. Хаустова, В. Стрільчук)³³; правових традицій і збереження самобутності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації (О. Мурашин, М. Мірошніченко, К. Степаненко, О. Проць)³⁴; трансформації джерел права в умовах глобалізації (А. Гордимов³⁵); у контексті процесів конвергенції, розвитку права й економіки в умовах глобалізації (В. Плавич³⁶).

Водночас загрози й виклики, з якими зіткнулася Україна за останні п'ять років на тлі складних і суперечливих реалій глобального та європейського простору, актуалізували низку проблем, які, з одного боку, розширюють проблематику розвитку правової системи України в умовах глобалізації, а з іншого, – вимагають по-новому поглянути на традиційні проблеми. Йдеться, зокрема, про необхідність дослідження розвитку правової системи України, її підсистем і компонентів у контексті правової інтеграції, співвідношення її з правовою глобалізацією; адаптації масового позову до правової системи України; розширення правових засобів захисту державного суверенітету тощо. У контексті зазначеного на увагу заслуговують наукові здобутки вчених, які першими звернулися до названих проблем: правової інтеграції (І. Яковюк, В. Муравйов, П. Ван Елсувеге, Р. Петров, Я. Костюченко, К. Смирнова та ін.)³⁷; правових засобів захисту державного суверенітету (Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк, Ю. Битяк, І. Яковюк, С. Серьогіна, У. Кузенко)³⁸; викликів міжнародному праву в умовах глобалізації (В. Буткевич³⁹); адаптації масового позову до правової системи України (Н. Кузнецова, Р. Майданик, Ю. Білоусов, Б. Маан та ін.)⁴⁰.

Нові проблеми розвитку правової системи України, її взаємодії та співвідношення з міждержавними й міжнародними правовими системами актуалізують низку питань, які не можуть бути вирішені в межах науки загальної теорії права (теорії держави і права). Як відомо, співвідношення національного й міжнародного права розглядається в науці міжнародного права. Як зазначає М.І. Козюбра: «Хоч ця проблема належить до числа традиційних, вона до останнього часу перебувала переважно в полі зору правників-міжнародників, які нерідко схильні переоцінювати роль міжнародного права в національних правових системах»⁴¹. У контексті зазначеної проблеми до уваги необхідно взяти слушні міркування вченого: «зміни, що відбуваються нині в глобалізаційних процесах, вимагають більш зважених і збалансованих стосунків між міжнародним правом і

правом ЄС, з одного боку, та національним правом, з іншого, які, не відкидаючи процесів конвергенції правових систем, гармонізації національного законодавства, його адаптації до базових європейських цінностей і стандартів, давали б змогу національним правовим системам зберігати свою специфіку, зумовлену історією їх становлення і розвитку, культурними, етнічними та іншими особливостями. Осторонь уваги представників загальнотеоретичного правознавства залишаються, як правило, раніше невідомі національним правовим системам транснаціональні форми права, що виникли під впливом нетрадиційних чинників – розвиток у транснаціональних корпорацій, неурядових організацій, громадських рухів тощо, тобто форм, до творення яких держави не мають стосунку, але вплив яких на національні правові системи дедалі зростає. Складні й суперечливі відносини таких форм права з національним законодавством поки що не стали предметом глибокого теоретичного аналізу вітчизняної загальної теорії права⁴². Недостатньо дослідженими лишаються й інші складні та суперечливі проблеми, зокрема, співвідношення і взаємозв'язку правової системи з економічною і політичною системами суспільства в умовах глобалізації, нові поняття й концепти: масовий позов, юридична експансія, правова ідентичність, загальне й локальне в праві, mediaція тощо.

Поділяючи думки вчених щодо необхідності переосмислення співвідношення національних і міжнародних правових систем в умовах глобалізації, нових правових явищ, процесів, спричинених суперечливими процесами інтеграції, глобалізації, регіоналізації тощо, цілком логічною в контексті зазначеного є теза П.М. Рабіновича щодо необхідності «формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права»⁴³. Слід зауважити, що на необхідність формування загальної теорії права звертають увагу й відомі вітчизняні юристи-міжнародники (зокрема, професор В. Буткевич) та зарубіжні (зокрема, професор У. Батлер (США)). Сьогодні майже не викликає сумнівів положення, що розвиток національної правової системи, поряд із внутрішніми суперечностями, все більшою мірою визначається зовнішніми чинниками і зовнішніми суперечностями. У найближчій перспективі ця тенденція буде посилюватись, а перед національними правовими системами постане питання пошуку оптимального поєднання дихотомічних процесів: інтеграції та дезінтеграції, глобалізації й глокалізації. Підтвердженням зазначеного є, зокрема, Брекзїт.

Упродовж останніх років перед правовою системою України, поряд із традиційними, постали принципово нові проблеми, спричинені зовнішніми факторами, серед них, зокрема, такі, як утвердження й закріплення європейських зовнішньополітичних пріоритетів, пошук ефективних правових засобів протидії загрозам незалежності, національного суверенітету, територіальної цілісності України, військовим, енергетичним загрозам, захист прав громадян, які були порушені внаслідок анексії Криму, окупації на Сході України. Вирішення зазначених та інших проблем можливе лише завдяки комплексному, системному осмисленню, що ґрунтується на здобутках загальної теорії права, порівняльного правознавства, міжнародного права, філософії права із залученням нових підходів і методів, тобто в межах загальної (всезагальної) теорії права.

Отже, третій етап історіографії досліджуваної проблеми розпочинається з другого десятиріччя ХХІ ст. і триває донині. На цьому етапі все більшою мірою простежується взаємопроникнення ідей, положень, висновків щодо розвитку правової системи у межах тих юридичних наук і напрямів, які досліджують правові системи: теорії держави та права, порівняльного правознавства, міжнародного права, філософії права. Зазначений етап характеризується пошуком відповідей на питання щодо наближення вітчизняної правової системи до європейського права; механізму взаємодії національної правової системи та правової системи ЄС; особливостей систематизації й уніфікації законодавства на етапі правової інтеграції; напрямів трансформації й модернізації правової системи України в умовах євроінтеграції та глобалізації тощо. Взаємопроникнення ідей і положень значною мірою відображає об'єктивний процес посилення й поглиблення взаємодії національних і міжнародних правових систем, неможливості дати відповідь на переважну більшість питань, що постають у зв'язку з цим, обмежуючись лише межами національного чи міжнародного права. Особливості розвитку правової науки на цьому етапі на порядок денний ставлять питання щодо необхідності формування універсальної (загальної) теорії права як концептуальної основи теорій національного й міжнародного права.

¹ Конституція України. {Абзац п'ятий преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом № 2680-VIII від 07.02.2019}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

² Удовика Л.Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (Ч. 1). *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 12–20. URL: http://kul.kiev.ua/KUP/_flash/map/CHAS19_3.pdf

³ Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького; Київський університет права НАН України. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. 616 с.

⁴ Малишев Б.В. Правова система (телеологічний вимір): монографія. Київ: «ВД «Дакор», 2012. 364 с.

⁵ Там само. С. 316–317.

⁶ Правова доктрина України : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргареева та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. 1240 с.; Правова доктрина України : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка. 864 с.; Правова доктрина України : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов, Р.А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. Харків: Право, 2013. 760 с.; Правова доктрина України : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 4 : Доктринальні, аграрного та господарського права / Ю.С. Шемшученко, А.П. Гетьман, В.І. Андрейцев та ін. ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. 848 с.; Правова доктрина України : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2013. С. 326–330.

⁷ Правова доктрина України : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. С. 8.

⁸ Там само. С. 41.

- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Там само. С. 42.
- ¹¹ Правова система України в епоху глобалізаційного поступу ; монографія / О.С. Гіда, О.М. Костенко, О.А. Радзвілл [та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.К. Матвійчука. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 13–18.
- ¹² Там само. С. 23.
- ¹³ Удовика Л.Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 40 с.
- ¹⁴ Васечко Л.О. Національне право в умовах глобалізації (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Луганськ, 2011. 22 с.
- ¹⁵ Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 20 с.
- ¹⁶ Удовика Л.Г. Вказана праця. С. 10–11.
- ¹⁷ Інтеграція правової системи України в Європейський простір: стан та шляхи розвитку: монографія / В.Г. Гриценко, Є.Ю. Соболю, Л.Т. Рябовол, В.М. Кондратенко, Т.М. Мілова ; за ред. В.Г. Гриценка, Є.Ю. Соболя. Кропивницький: Полімед-Сервіс, 2018. 336 с.
- ¹⁸ Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії / за ред. Ю. Бошицького. Київ, 2019.
- ¹⁹ Див.: Правова система України : час змін: інтерв'ю президента Національної академії правових наук України академіка Василя Тація журналу «Право України». *Право України*. 2012. № 1. С. 8–14; Мірошніченко М.І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України: монографія. Київ: Ун-т «Україна», 2010. Деп. в ДНТБ України 01.06.10, № 32-Ук 2010; Лаба О.В. Основні риси сучасної правової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 33–39; Ралько В.В. Трансформація правових систем: основні наукові підходи, перспективи процесу. *Государство и право*. 2010. № 1. С. 111–115; Быкова Е.В. Современные процессы сближения и размежевания основных правовых систем. Москва: Юрлитинформ, 2012. 232 с.; Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 1–2. С. 161–170; Сорокин В.В. Юридическая глобалистика: учебник. Т. 1. Москва: Юрлитинформ, 2010. 400 с.; Т. 2. Москва: Юрлитинформ, 2010. 440 с.; Варга Ч. Про класифікацію правових систем. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 17–37; Тацій В. Імплементація європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України. *Право України*. 2010. № 10. С. 60–88; Крижановський В.Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2011_42/Krijanovs.pdf; Права людини й оновлення Конституції України : монографія / П.М. Рабінович, Д.А. Гудима, С.П. Добрянський та ін. *Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. Вип. 5. 180 с.
- ²⁰ Див.: Порівняльне правознавство : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов, І.О. Билия-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.; Бехруз Х. Релігійні та світські норми в правових системах ісламських держав. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 120–129; Тихомиров О. Просторовий вимір права: проблеми методологічного осмислення. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 215–221; Тихомиров Ю.О. Нові явища і поняття у порівняльному правознавстві. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 266–277; Тихомиров Ю.О. Інтеграція не може зменшити національно-правові особливості. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 13–16; Сакко Р. Правові форманти: динамічний підхід до порівняльного права. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 155–184; Тюбнер Г. Правові подразники: принцип добросовісності у британському праві, або Як уніфікація права призводить до нової дивергенції. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 77–101.
- ²¹ Див.: Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики). *Право України*. 2012. № 1. С. 64–76; Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: монографія / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2011. 176 с.; Мурунова А.В. Ментальні аспекти взаємодії міжнародної та національних правових систем. *Российское право в Интернете*. 2010. № 4. URL: www.rpi.msa.ru/prints/201004_14murunova.html
- ²² Див.: Баймуратов М.А., Кофман Б.Я. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины : монографія / под науч. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.А. Волошина. Сумы, 2012. 230 с.; Буткевич В. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. *Право України*. 2012. № 3–4. С. 12–51; Денисов В. Вхідження незалежної держави Україна в систему сучасного міжнародного правопорядку. *Право України*. 2012. № 3–4. С. 51–66; Яковюк І.В. *Правові основи європейської інтеграції: загальнотеоретичний аналіз : монографія*. Харків: Право, 2013. 760 с.; Быкова Е.В. Современные процессы сближения и размежевания основных правовых систем. Москва: Юрлитинформ, 2012. 232 с.; Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції. *Український правовий часопис*. 2003. № 2. С. 3–9; Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 286–299. Проблеми правової інтеграції: глобальний, регіональний і національний контекст: зб. наук. статей за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 жовтня. 2014 р.) / редкол.: І.В. Яковюк, О.Я. Трагнюк, Т.М. Анакіна. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2014. 89 с.
- ²³ Удовика Л.Г. Вказана праця. С. 10–11.
- ²⁴ Козюбра М.І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 193: Юридичні науки. С. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_193_3
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Мурашин О. Проблема ідентичності національних правових систем в умовах глобалізації: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків, 2013. № 2 (73). С. 44–51. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/problema-identichnosti-natsionalnikh-pravovikh-sistem-v-umovakh-globalizatsiyi-teoretiko-metodologichny-aspekt>
- ²⁷ Див.: Удовика Л.Г. Правова політика України в умовах глобалізації. *Порівняльно-аналітичне право* (Електронне фахово-ве видання). 2013. № 2. С. 65–70. URL: http://pap.in.ua/2_2013/Udovyka.pdf; Правова ідеологія України: проблеми й перспективи формування в умовах глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 107–112 (Серія «Право»); Глобалізаційні трансформації прав людини. *Український часопис міжнародного права. Спецви-пуск. Права людини*. 2013. С. 22–26. URL: http://www.jusintergentes.com.ua/archives/acc/HR_1-29.pdf; Глобалізація як чинник трансформації правотворчості. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Юридичні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. № 1. С. 51–57; Глобалізація як критерій типології національних правових систем. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юридична література, 2014. Вип. 72. С. 77–83; Трансформація судопроизводства в контексте міжнародних та європейських правових стандартів: опыт Украины. *Юстиция Беларуси*. 2013. № 11. С. 40–43; Особенности раз-

вития української правової культури в умовах глобалізації. *Закон и жизнь*. 2013. № 9/3. С. 245–249; Трансформація правоприменения в контексте правовых стандартов: опыт Украины. *Вестник Гродненского государственного университета им. Я. Купалы*. 2014. № 1 (168). С. 98–108; Удовика Л.Г., Ганзенко О.О. Правові засоби правотворчості в контексті інтеграції України в ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 201–205; Вплив культурно-цивілізаційних факторів на правовий розвиток в умовах глобалізації. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр.* 2016. № 3. С. 29–36; Особенности метаюридического влияния международного права на украинское право и законодательство в условиях глобализации. *Вестник Гродненского государственного университета им. Я. Купалы*. 2016. № 3. С. 98–108.

²⁸ Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 198–202. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/39.pdf>

²⁹ Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 472 с.

³⁰ Львова О. Правова ідеологія як ціннісна складова євроінтеграційних процесів. *Альманах права*. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 6. С. 250–257.

³¹ Войтанович О.Й. Формування національної правової ідеології в умовах глобалізації. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя. 2017. 20 с.

³² Настасяк І.Ю. Взаємодія сучасних правових систем світу в умовах глобалізації. *Науковий вісник гуманітарного університету*. 2014. № 7 (Серія «Юриспруденція»).

³³ Сидоренко О. Правова система України в контексті глобалізації. Теорія і практика правознавства. 2016. Вип. 1 (9). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_6; Хаустова М. Г. Теоретичні й практичні основи трансформації правової системи України в умовах глобалізації. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 1. С. 29–33. URL: http://www.pap.in.ua/1_2017/9.pdf; Стрільчук В.А. Сучасні ризики та перспективи розвитку правової системи України, обумовлені процесами глобалізації. *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 27–28 novembra 2015 r. Bratislava : Paneurópska vysoká škola*, 2015. С. 54–57.

³⁴ Мурашин О.Г., Мірошніченко М.І. Методологічна роль локальних і загальних правових традицій у формуванні правового стилю як критерію типології правових систем. *Контамінація раціонального та ірраціонального в методології правознавства* : монографія / М.Г. Братасюк, О.Г. Мурашин, В.І. Темченко та ін. ; за заг. ред. М.Г. Братасюк. Київ : Європ. ун-т, 2013. С. 173–197; Степаненко К.В. Правова система України: вітчизняна правова традиція та проблеми трансформації. *Проблеми законності*. 2018. № 140. С. 26–34. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2095/1/12.pdf>; Проць О. Збереження самобутності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 229–233. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/49.pdf>

³⁵ Гордимов А. Доктринальні джерела права в умовах глобалізації. *Право України*. 2014. № 9. С. 147–154.

³⁶ Плавич В. Право і економіка в умовах глобалізації (основні тенденції розвитку). *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2016. Т. 15. № 1(32). URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/93888>; Плавич В.П. Проблемы воздействия процессов конвергенции на современное право и государство. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. Т. 19. Вип. 1(22). С. 7–20 (Серія «Правознавство»).

³⁷ Див.: Проблеми правової інтеграції: глобальний, регіональний і національний контекст: зб. наук, статей, за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 жовтня. 2014 р.) / редкол.: І.В. Яковюк, О.Я. Трагнюк, Т.М. Анакіна. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2014. 89 с. ; Ван Елсуверге П. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент. *Право України*. 2015. № 8. С. 9–16; Муравйов В. Організаційно-правовий механізм реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право України*. 2015. № 8. С. 17–32; Петров Р. Конституційні аспекти імплементації угод про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, Молдовою і Грузією. *Право України*. 2015. № 8. С. 33–41; Костюченко Я. Актуальні питання інституційного механізму Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право України*. 2015. № 8. С. 42–52.

³⁸ Див.: Шемшученко Ю., Скрипнюк О. Зміцнювати, а не розхитувати державний суверенітет. *Право України*. 2015. № 8. С. 11–119; Кузенко У. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: загальнотеоретичний аспект. *Право і суспільство: науковий фаховий журнал*. 2016. № 6. С. 14–19.

³⁹ Буткевич В. Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації. *Право України*. 2012. № 3–4. С. 12–50.

⁴⁰ Див.: Кузнецова Н. Громадянське суспільство і захист порушених прав численних груп у порядку масового позову. *Право України*. 2015. № 9. С. 44–48; Майданик Р. Впровадження масового позову в право України: поняття, модель і сфера застосування. *Право України*. 2015. № 9. С. 49–55; Білоусов Ю. Право на пред'явлення групового позову. *Право України*. 2015. № 9. С. 56–62; Маан Б. Колективні позови в Європі. *Право України*. 2015. № 9. С. 13–18.

⁴¹ Козюбра М.І. Вказана праця.

⁴² Там само.

⁴³ Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. *Право України*. 2013. № 5. С. 240–243.

Резюме

Удовика Л.Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (Частина 2).

Статтю присвячено дослідженню формування теорії правової системи у юридичній науці. Охарактеризовано третій етап у розвитку теорії правової системи. Виокремлено такі основні напрями дослідження правової системи: загальнотеоретичні, порівняльно-правові, міжнародно-правові, філософсько-правові та їх аспекти. Наголошується, що третій етап характеризується пошуком відповідей на питання щодо наближення вітчизняної правової системи до європейського права; механізму взаємодії національної правової системи та правової системи ЄС; особливостей систематизації та уніфікації законодавства на етапі правової інтеграції; напрямів трансформації й модернізації правової системи України в умовах євроінтеграції та глобалізації тощо. Обґрунтовано висновок, що посилення й поглиблення взаємодії національних і міжнародних правових систем, неможливість дати відповіді на переважну більшість питань у межах однієї з наук ставить на порядок денний питання щодо необхідності формування універсальної (загальної) теорії права як концептуальної основи теорій національного й міжнародного права.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, міждержавна правова система, міжнародна правова система, національна правова система, право, правова система, теорія правової системи.

Резюме

Удовика Л.Г. Формирование теории правовой системы в юридической науке (Часть 2).

Статья посвящена исследованию формирования теории правовой системы в юридической науке. Охарактеризован третий этап в развитии теории правовой системы. Выделены следующие основные направления исследования правовой системы: общетеоретические, сравнительно-правовые, международно-правовые, философско-правовые и их аспекты. Отмечается, что третий этап характеризуется поиском ответов на вопросы относительно приближения отечественной правовой системы к европейскому праву; механизма взаимодействия национальной правовой системы и правовой системы ЕС; особенностей систематизации и унификации законодательства на этапе правовой интеграции; направлений трансформации и модернизации правовой системы Украины в условиях евроинтеграции и глобализации. Обоснован вывод, что усиление и углубление взаимодействия национальных и международных правовых систем, невозможность дать ответы на большинство вопросов в пределах одной из наук ставит на порядок дня вопрос о необходимости формирования универсальной (общей) теории права как концептуальной основы теорий национального и международного права.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, межгосударственная правовая система, международная правовая система, национальная правовая система, право, правовая система, теория правовой системы.

Summary

Larysa Udovika. Formation of the legal system theory in Legal science (Part 2).

The article is devoted to the study of the formation of the theory of the legal system in legal science. The third stage in the development of the theory of law is characterized system, which begins at the beginning of the second decade of the XXI century. and continues to this day. At this stage, the interpenetration of ideas, provisions, conclusions about the development of the legal system within the legal sciences and areas that study the legal systems: the theory of state and law, comparative law, international law, philosophy of law is increasingly being traced. This stage is characterized by the search for answers to the question of approximation of the domestic legal system to European law; the mechanism of interaction between the national legal system and the EU legal system; features of systematization and unification of legislation at the stage of legal integration; directions of transformation and modernization of the legal system of Ukraine in the context of European integration and globalization, etc. The interpenetration of ideas and provisions largely reflects the objective process of strengthening and deepening the interaction of national and international legal systems, the inability to answer the vast majority of questions that arise in this regard, limited only to national or international law.

In recent years, the legal system of Ukraine, along with the traditional ones, has faced fundamentally new problems caused by external factors, including such as the establishment and consolidation of European foreign policy priorities, the search for effective legal means to counter threats to independence, national sovereignty, territorial integrity, territorial integrity, territorial integrity, energy threats, protection of citizens' rights violated as a result of annexation of Crimea, occupation in eastern Ukraine. Solving these and other problems is possible only through a comprehensive, systematic understanding, based on the achievements of the general theory of law, comparative law, international law, philosophy of law with the use of new approaches and methods, that is, within the framework of the general (universal) theory of law. The peculiarities of the development of legal science at this stage at the present day raise the question of the need to form a universal (general) theory of law as a conceptual basis of the theories of national and international law.

Key words: globalization, integration, interstate legal system, international legal system, national legal system, law, legal system, theory of legal system.

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.04

УДК 340.132.6

В.К. АНТОШКІНА

*Валерія Костянтинівна Антошкіна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Бердянського університету менеджменту і бізнесу**

ORCID: 0000-0003-2136-3073

ПРАВОВА ПРИРОДА, РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПІДСТАВИ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ І ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ, ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

Постановка проблеми. Юридичне тлумачення є обов'язковим в процесі дії юридичних норм. Пояснюється необхідність тлумачення тим, що нормативно-правові акти містять загальні, а в деяких випадках – абстрактні нормативні положення, викладені не тільки в знаковій системі, мовно-структурному вигляді, а й «юридичною мовою». Все це вимагає напруженої розумової діяльності, з суб'єктивним і об'єктивним використанням юридичних та інших спеціальних знань. Сьогодні в Україні тема тлумачення норм права має надзвичайно важливе значення, насамперед серед юристів-практиків. Тлумачення норм права проводиться всіма суб'єктами, які їх реалізують, що актуалізує питання класифікації видів тлумачення за його суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тлумачення правових норм висвітлювались у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як: С.С. Алексєєв, О.Б. Венгеров, М.О. Власенко, Ю.Л. Вла-